

Bilder av ålderdomen

*Den friska aktiva pensionären.
Den välbeställda pensionären
som hellre spelar golf än tar
hand om barnbarnen. I sin essä
reflekterar **Merete Mazzarella**
över olika föreställningar och
ideal kring åldrande och menar
att vi borde acceptera beroendet
som en självklar del av livet.*

Jag hade deltagit i en författarafton tillsammans med ett par manliga kolleger och när vi efter avslutat värv varvade ner över en öl var det en av herrarna som misslynt utbrast: "Det var ju ingen där, bara tanter!" Jag reagerade inte så kraftigt som jag kanske bort, jag nöjde mig med att mumla något om att det faktiskt är kvinnor i mogen ålder som är det kulturbärande skiktet, men eftersom jag själv snart skulle fylla femtio fungerade repliken som en väckarklocka. Det var den som fick mig att medvetet fråga mig hur våra bilder av äldre egentligen ser ut.

Jag började med att besöka en lågstadieskola och undersöka hur barnen uppfattade ordet "tanter", jag lät dem rita och skriva. Det visade sig då att tanten fanns i två varianter, den runda tanten och den magra. Den runda tanten liknar Elsa Beskows tant Brun eller tant Grön. Hon är social och bestyrksam, hon bullar och bakar, hon har bärbuskar och blomsterrabatter i långa banor. Det var henne barnen tänkte på när de skrev: "Tanter är glada", "Tanter är snälla", "Tanter ger saker åt barn". Magra tanten däremot är hon som bor ensam, som säger till, som klagar: "Tanter är stränga," kunde det heta, "Tanter grälar på barn." I en av klasserna passade jag på att fråga vad barnen tyckte om *farbröder*. "Farbröder är snälla," svarades det unisont. – "Men det finns ju farbröder som inte är snälla?" försökte jag. – "Nej," kom det igen i kör, "för då är de *gubbar*."

Jag förstod att det handlar om förväntningar, både positiva och negativa sådana. Jag förstod också att åldrandet kan vara mer problematiskt för kvinnor än för män.

Genom åren har synen på gamla pendlat mellan ett eländesperspektiv och ett hoppla-perspektiv. Eländesperspektivet har inneburit att man tänkt sig åldringar som isolerade, deprimerade, fysiskt och psykiskt nedsatta och därmed hjälpbehövande. Hoppla-perspektivet – som dominerat de senaste decennierna – har betytt att man velat förneka att ålderdomen med nödvändighet innebär förluster, att man beskriver den som frihetens och de många möjligheternas tid. "Det framgångsrika åldrandet" har det talats mycket om på senare år. Alla älskar vi historier om fantastiska åldringar som franska **Jeanne Calment** som blev 122 år, som bröt lårbenshalsen när hon var 114 men inte för att hon snubblade med rollatorn utan för att hon var på väg upp för en trappa för att bomma en cigarett och som inte blev mer nedsatt än att hon orkade göra en skivinspelning när hon var hundratjugo. Eller britten **Eric King-Fisher** som vid hundratvå meddelade att han tänkte emigrera till Nya Zeeland. Han förklarade också varför: "Jag vill inte som hundrafemåring tänka att oj, om jag hade flyttat till andra sidan jordklotet när jag var hundratvå." Eller – på närmare håll – nittioåringar som lär sig nya språk eller köper ny bil. Medelålders människor

jämför sina föräldrar precis som de jämför sina tonårsbarn – och om jämförelserna utfaller till de egna föräldrarnas nackdel lär föräldrarna få veta om det: "Kerstins mamma sitter inte hemma och ugglar, hon har precis blivit sekreterare i pensionärsföreningen." Den "pigga" – eller "aktiva" – pensionären har stått i fokus: "aktiv" är troligen det adjektiv som oftast ställs framför substantivet "pensionär"

Marknaden har upptäckt pensionären

I min generation – jag hör till den stora generation som är född på 1940-talet – är vi övertygade om att vi är ungdomligare för vår ålder än någon tidigare generation, vi vill inte medge att vi kan bli trötta utan strävar till att vara lika mycket i farten som våra barn. Det är naturligtvis riktigt att pensionärer – män såväl som kvinnor – är friskare och lever längre än förut men bilden är ändå mer sammansatt och framförallt mindre entydigt positiv än den kan verka. Det är utmärkt att man inte längre föreställer sig att gamla bara sitter i gungstol eller på en parkbänk och matar duvorna, det är utmärkt att man tar fasta på att de kan förnya sig – se nytt genom att resa, lära sig nytt, få nya vänner och uppleva ny kärlek. Framförallt är det utmärkt att man synliggör deras samhällseliga insatser:

Ja, i själva verket är den själviska – eller åtminstone självupptagna – pensionären ägnad att bereda vägen för ett krig mellan generationerna.

i sångköror och föreningar, som frivilligarbetare, som anhörigvårdare, som ansvarstagande mor- och farföräldrar. Eller som kulturbärare.

Men det finns också bilden av den välbeställda, själviska pensionären som lever ett ansvarsbefriat tonårsliv, som bor dyrt, äter dyrt, reser dyrt, som först och främst vill unna sig, ta för sig, njuta. Marknadskrafterna har upptäckt de välbeställda pensionärerna, marknadskrafterna vill inget hellre än att få skapa en ny livsstil åt dem – åt oss – och idag handlar livsstil som bekant om konsumtion. De står beredda att kommersiellt exploatera allt det som hör vår ungdom till och som var viktigt för oss uttryckligen därför att det var icke-kommersiellt, till exempel protestmusik och *Flower Power*. De smickrar oss genom att döpa om hudvårdsprodukter från

Anti Age till Pro Age. De kallar oss Mästerkonsumenter och ser gärna att vi inte bara gör oss av med våra pensioner utan också med vårt kapital så att våra barn inget får ärva. Om allt detta finns det en både skrämmande och fascinerande doktorsavhandling av **Maria Suokannas**, *Seniorkonsumenten identifieras. Om identitetsskapande processer i en marknadsföringskontext*.

Den här pensionärsrollen är olycklig redan av den anledningen att den knappast kan undgå att provocera yngre generationer som inte bara är besvikna över att föräldrarna hellre vill spela golf än passa barnbarn, utan redan nu vet att de får räkna med flera år i arbetslivet, sämre sociala förmåner och sämre pensioner. Ja, i själva verket är den själviska – eller åtminstone självupptagna – pensionären ägnad att bereda vägen för ett krig mellan generationerna. Och naturligtvis att ge eftertryck åt kraven på att pensionsåldern borde höjas. Som den svenska historikern **Gunnar Wetterberg** påpekat var det aldrig tänkt att staten skulle försörja fullt friska personer i decennier. När allmän pension 1913 infördes i Sverige var pensionsåldern 67 och medellivslängden 55. Om man idag hade samma förhållande mellan pensionsålder och medellivslängd skulle kvinnor få jobba till nittio. Mot den bakgrunden är den förra svenska statsministern **Fredrik Reinfeldts** förslag om en pensionsålder på 75 inte fullt så extremt som det låtit.

Bilden skymmer dessutom för det faktum att det långtifrån är alla pensionärer som är välbeställda – eller friska, för den delen. Det finns en tendens att se pensionärer som en homogen massa men i själva verket är äldre människor inte bara lika olika sinsemellan som unga, de är mera olika vad gäller hälsa, ekonomi och inte minst erfarenheter. Idag hör eller läser vi äldre så gott som dagligen att vi är en del av en demografisk bomb, att vi inte bara är på tok för många utan också lever för länge, att vi håller på att knäcka samhällsekonomin. Vi uppfattar också att aktivitet inte bara har blivit en norm utan också ett krav som samhället ställer på oss: av omtanke om ekonomin är det allas vår plikt att sköta oss, äta nyttigt, motionera, överhuvudtaget hålla oss friska så att vi kan stå på egna ben. Om vi inte är pigga, aktiva åldringar är det underförstått att det troligen är vårt eget fel: vi har inte satsat tillräckligt på "det framgångsrika åldrandet".

Men: Bortom bilderna av det framgångsrika åldrandet finns ändå ständigt helt andra bilder. Det är fotografier av oftast icke-namngivna människor sedda diskret bakifrån där de i morgonrock och hasande tofflor tar sig fram med rollator i en institutionskorridor eller ligger hopkrupna i fosterställning i en säng på långvården. Det är reportage om människor som drogas med lugnande mediciner och tvingas lägga sig ren på eftermiddagen för att personalen ska få se på teve, eller blir inlåsta för att de inte ska förirra sig ut ur byggnaden, eller glöms kvar på toaletten, eller får ligga i timal i våta eller smutsiga blöjor. Det är de riktigt gamla det handlar om och deras totala beroende och utsatthet fram-

Illustrationer: Kessie

står som den nattsvarta motbilden till den rosiga bilden av de aktiva pensionärernas totala självständighet. Framförallt är det som om den ena bilden inget har med den andra att göra eftersom övergången aldrig synliggörs. I själva verket är båda bilderna karikerade, den ena som önskedröm, den andra som mardröm. Men hos oss som ännu är aktiva pensionärer – eller yngre äldre som det heter i Sverige – är mardrömsbilden troligen ständigt verksam och desto mer som vi ständigt försöker förtränga den. Vi orkar inte fundera på hur äldreomsorgen kan tänkas se ut när det är vår tur för vi har förstått att nedskärningarna bara fortsätter och att yrket i sig ter sig oattraktivt för de unga.

Skadliga illusioner om hälsa

De senaste tio åren har det – kanske inte oväntat – kommit böcker som bistert ifrågasätter föreställningarna om det framgångsrika åldrandet och att nittio skulle vara det nya femtio. 2006 gav geriatrikern **Muriel R Gillick** ut en bok med den talande titeln *Denial of Aging. Perpetual Youth, Eternal Life and Other Dangerous Fantasies* och 2011 kom kulturhis-

Vi måste övervinna det förakt för svaghet som ligger latent i hela vår kultur.

torikern **Susan Jacobys** *Never Say Die. Myth and Marketing of The New Old Age*. Båda böckerna betonar att den bortskämda generation som är född på 1940-talet har invaggats i en falsk optimism när de tror att man med rätt livsstil och medicinska framsteg kan leva frisk till nittiofem och sedan dö mitt i ett samlag. De har vilseletts av dålig statistik: det har hetat att demenssjukdomar som Alzheimer inte hör till det normala åldrandet och att bara var tionde person drabbas, men enligt Jacoby hinner Alzheimer *de facto* fatt varannan amerikan över åttiofem. Hon menar också att det som kallas framgångsrikt åldrande förutsätter en självdisciplin som riskerar att bli förtryckande. Man får inte klaga över sin hälsa – åtminstone inte inför yngre människor. Man får inte gråta över någon närstående som varit död i mera än en månad, inte visa nostalgi inför det förflutna (vare sig det personliga eller det samhälleliga), inte visa tecken på att oroa sig för att bli beroende, vare sig på grund av dålig hälsa, dålig ekonomi eller demens. Samhället ser också med misstänksamhet på gamla människor som ber att få lämnas ifred. Man får varken vara för sällskapsnödig eller för tillfreds med ensamheten. Man får en gång för alla inte vara missnöjd med sitt liv för då oroar man den yngre generationen genom att göra dem rädda för deras egen förestående ålderdom. Man anar att förtrycket är värre för kvinnor än för män: i alla åldrar finns det större förväntningar på kvinnor att vara glada, att tänka på andra. På äldre dar gäller det kort sagt att vara den runda tanten snarare än den magra. Eftersom kvinnor lever längre än män får de också i större utsträckning ställa upp som anhängivårdare.

Också Gillick tar verkligheten från munnen: "Av dem som nu fyller sextiofem kommer ungefär varannan att tillbringa någon tid på vårdhem. Sannolikheten för en kortvarig vistelse – till exempel för konvalescens efter ett kirurgiskt ingrepp – är tio procent. För återstående fyrtio procent handlar det om långvariga vistelser som ingalunda slutar hemma utan hos begravningsentreprenören."

Hur ska vi då göra?

För det första måste vi övervinna det förakt för svaghet som ligger latent i hela vår kultur. I fjol somras fick jag själv plötsligt problem med vänstra knät och i ett par veckor var det så dåligt att jag behövde stöd för att gå upp och ner i trappor. I den belägenheten ville jag mycket ogärna bli sedd, egentligen ville jag inte heller ha hjälp, ja, jag kunde bli irriterad på dem som försökte hjälpa. Mot bättre vetande skämdes jag.

Under **Tarja Halonens** presidenttid inbjöd hennes presssekreterare en dag en presskonferens för att meddela att presidenten nu använde hörapparat. Samtidigt försäkrades det att det bara var tillfälligt och berodde på att presidenten hade flugit med en förkylning. Jag gick länge och funderade på den där presskonferensen. Varför behövde det meddelas att användningen bara var tillfällig? Kunde nån verkligen tänkas föreställa sig att en hörapparat kunde nedsätta presidentens arbetsförmåga? Snarare är det så att det finns otaliga människor vars arbetsförmåga inte är vad den borde vara därför att de inte kommer sig för att skaffa den hörapparat de nödvändigt skulle behöva.

Antalet sådana personer ökade sannolikt i och med att presidentens kansli bidrog till att stärka känslan att det är pinsamt med hörapparat.

Vi måste inte bara – eller ens i första hand – på individplanet utan också – och framförallt – på samhällsplanet lära oss att acceptera beroendet som en självklar del av livet. Problemet är att det är långt, långt lättare sagt än gjort.

Och vi ska inte behöva välja mellan eländes- och hopplaperspektiven, det måste finnas andra möjligheter. När jag började intressera mig för åldrandet – det är nu tjugo år sen – talades det mycket om gerotranscendens. Det handlade om en teori som utvecklats av den rikssvenske sociologen **Lars Tornstam** och går ut på att det kan finnas "en rad förändringar på vägen mot /---/ mognad och vishet": "Hit hör t.ex. omdefinitioner av det egna jaget, tid, rum, liv och död. Man får nya insikter i fundamentala existentiella frågor. Man blir också ofta mer selektiv i valet av sociala och andra aktiviteter, och behovet av den goda kontemplativa ensamheten ökar. En ny form av gränsöverskridande samhörighet med världsalldet kommer, och tillfredsställelsen med tillvaron ökar."

Det låter idealiserande, det *är* troligen idealiserande, men det är trots allt också en påminnelse om att det inte bara är fysisk aktivitet som är värdefull. Nog ska det finnas utrymme också för en strävan efter mognad och vishet?

Merete Mazzarella

Skribenten är författare och professor emeritus i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.